

מוסטפא עבאסי

פּלסטײַנים נלחמים בנאצים:
סיפורם של המתנדבים
הפלסטינים במלחמת
העולם השנייה

مسان فلسطين لمقاتلة النازيين

פלסטינים נלחמים בנאצים: סיפורם של המתנדבים הפלסטינים במלחמת העולם השנייה

הקדמה

חקר ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה וחקר תפקידם של הלוחמים הזרים מהמושבות שהיו בשליטתן של מעצמות אירופה הקולוניאליות בכלל ומן המושבות הבריטיות בפרט, עורר וממשיך לעורר עניין בקרב חוקרים. בשנים האחרונות ראו אור מספר מחקרים חשובים בנושא. לדוגמה המאמרים בקובץ 'מגיני האימפריה' (*Guardians of Empire*), בעריכת דייוויד קילינגריי ודייוויד אומסי, עוסקים מהיבטים שונים במצבם של הלוחמים מבני המושבות ובעיקר בקשר בינם לבין המעצמות הקולוניאליות בארצות ובאזורים שונים, כגון הודו, אינדונזיה, מדינות אפריקה, ארצות האוקיאנוס השקט ועוד.¹ הספר 'נלחמים למען בריטניה' (*Fighting for Britain*), מאת קילינגריי ומרטין פלאוט, עוסק בהרחבה בחיילים האפריקנים שגויסו לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה, ומתארים בו בין השאר תהליך הגיוס וההשתלבות והקשיים שנתקלו בהם החיילים במהלך השירות ולאחר חזרתם לארצותיהם. המחברים ציינו כבר בהקדמה כי עד כה לא ניתנה בספרות המחקר תשומת הלב הראויה למתנדבים האפריקנים – להוציא אלה מדרום-אפריקה – והדבר נכון גם כאשר למתנדבים הפלסטינים.² בקובץ 'אפריקה ומלחמת העולם השנייה' (*Africa and World War II*) יש שורה של מאמרים חשובים על אודות הלוחמים מבני המושבות, ונדונים בהם בפרט ההעסקה, הגזענות, האפליה וניצול כוח העבודה של הנתינים בארצות אפריקה, כגון דרום-אפריקה, קניה, מרוקו וארצות מערב אפריקה.³ בספרו של אשלי ג'קסון 'האימפריה הבריטית ומלחמת העולם השנייה' (*The British Empire and the Second World War*), שלא כבספרים האחרים, נושא המתנדבים לא נדון כשלעצמו, תחת כותרת של ארץ או יבשת מסוימת, אלא נכלל בדיון הכללי במהלכי המלחמה לזירותיה השונות.⁴

חקר ההיסטוריה של ימי המנדט הבריטי העסיק וממשיך להעסיק חוקרים רבים בארץ. אך משפע המחקרים בנושא נפקד מקומם של אלפי מתנדבים פלסטינים שגויסו לצבא הבריטי, ואשר שירתו יחד עם אלפי מתנדבים יהודים ביחידות מעורבות ונפרדות, ולחמו כנגד הכוחות הנאצים ובעלות בריתם באירופה, במדבר הלוכי, בקרן אפריקה ועוד. מחקרים וחיבורים רבים פורסמו על אודות ההתנדבות

בשער המאמר:
מאות מתנדבים
ערבים לצבא
הבריטי צועדים
במדיהם במצעד
שמטרתו תעמולה
לגיוס מתנדבים
נוספים וכותרת
מעיתון הקוראת
ל'צעירי פלסטין
למלחמה בנאצים'
(ספריית הקונגרס,
ושינגטון; 'פלסטין',
12 באוקטובר 1939)

* קיצורים במאמר: אה"מ – ארכיון המדינה, ירושלים; א"צ – ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון; אצ"מ – הארכיון הציני המרכזי, ירושלים; TNA – The National Archives of the United Kingdom

1 D. Killingray & D. Omissi (eds.), *Guardians of Empire: The Armed Forces and the Colonial Powers c. 1700–1964*, Manchester & New York 1999

2 D. Killingray & M. Plaut, *Fighting for Britain: African Soldiers in the Second World War*, New York 2012, pp. 1–4

3 J. Byfield et al. (eds.), *Africa and World War II*, New York 2015

4 A. Jackson, *The British Empire and the Second World War*, London 2006

היהודית, שהגיעה לשיאה בהקמת 'חטיבה יהודית לוחמת' (Jewish Brigade Group) ביולי 1944,⁵ ולעומת זאת ההתייחסות לאלפי המתנדבים הערבים מועטה ולעיתים אף מעוותת; רבים מהם נהרגו ורבים אחרים הם עדיין בגדר נעדרים, אך בשום מקום לא הונצח זכרם.⁶

חוסר ההתייחסות לנושא בולט בנרטיבים הפלסטיני והישראלי. מטבע הדברים בהיסטוריוגרפיה הישראלית-הציונית הושם דגש על המתנדבים היהודים ועל תפקידם בחילות השונים. ואילו בהיסטוריוגרפיה הפלסטינית הודגשו המאבק בשלטון הבריטי וההתנגדות לצינונות. וכך נדחקו הצידה תרומתם ותפקידם של המתנדבים הערבים הפלסטינים במלחמה.

במאמר זה אני מבקש להאיר את פרשת ההתנדבות של צעירים פלסטינים לצבא הבריטי מתחילתה ועד סיומה. המאמר מבוסס על מגוון מקורות ראשוניים ומשניים. הארכיון הבריטי הלאומי (The National Archives) ובמיוחד מסמכי משרד המלחמה (War Office) מכילים מידע מגוון על מדיניות הגיוס הבריטית וכן דיווחים שוטפים של אנשי הצבא והממשל. בארכיון הציוני בירושלים שמורים מסמכים ודו"חות רבים על תהליך הגיוס של היהודים, ולא אחת דו"חות אלה מתייחסים גם למתנדבים הערבים. בארכיון ה'הגנה' מצויים דו"חות של 'שירות הידיעות' (ש"י) על הלך הרוחות ועל תנועת ההתנדבות והגיוס בחברה הפלסטינית. ואף בארכיון צה"ל יש חומר ראשוני הנוגע למלחמת העולם השנייה.⁷ בעיתונות הפלסטינית מימי המנדט, בעיקר בעיתונים 'פלסטיין' ו'אלֶדֶפּאע', פורסמו מאות ידיעות וכתבות בנושא. גם בספרי זיכרונות וביומנים אישיים, במיוחד ביומנה של אודרי צ'יטי (Chitty), המפקדת הכללית של חיל העזר של הנשים במזרח התיכון, מצאתי התייחסויות לנושא. כמו כן ראייתי אחדים מהמתנדבים הערבים שעדיין חיים – חשוב לציין כי לא היה קל לאתר מתנדבים אלה. נוסף על כל זאת השתמשתי בספרים ובמאמרים על ההתנדבות במלחמת העולם השנייה ועל מלחמה זו בכלל.

אומנם המאמר עוסק בקבוצת מתנדבים אחת וקטנה יחסית, אולם הוא אמור להשתלב בספרות הענפה שנכתבה על מערכת הקשרים המורכבת של מעצמה קולוניאלית עם נתיניה בימי מלחמה. במילים אחרות חקר המקרה הפלסטיני, שהוא נושא ברמת המיקרו, אמור להשליך אור ולהרחיב את הידע על התחום ברמת המקרו בהקשר המקומי והאימפריאלי.

אנסה לענות להלן על שאלות אלה: מה הייתה עמדת הפלסטינים בסוגיית הגיוס עם פרוץ מלחמת העולם השנייה? איך התנהלו תהליכי התעמולה והגיוס, ומתי החלה ההתנדבות הערבית? מה היה הרקע החברתי של המתנדבים, מה היו המניעים להתנדבות, ומה היה מספר המתנדבים? כיצד באה לידי ביטוי תמיכת העורך והחברה האזרחית הפלסטינית במתנדבים? באילו יחידות פעלו המתנדבים ולמה הייתה תרומתם למאמץ המלחמתי?

5 ראו לדוגמה: י' ליפשיץ, ספר הבריגדה היהודית, תל אביב תש"ז; י' שביט, מתנדבים בכחול: ארץ ישראלים בשירות חיל התעופה המלכותי, תל אביב תשנ"ה; ז' שפר, ספר ההתנדבות: פרשת ההתנדבות הצבאית של יהודי ארץ-ישראל במלחמת העולם השנייה, ירושלים תש"ט; י' גלבר, תולדות ההתנדבות, א-ד, ירושלים תשל"ט-תשמ"ד; ע' גרניט-הכהן, אישה עבריה אל הדגל: נשות היישוב בשירת הכוחות הבריטיים במלחמת העולם השנייה, ירושלים תשע"א.

6 ראו לדוגמה: ב' אלחות, אלקיאדאת ואלמואססאת אלסאסיה פי פלסטין 1918-1948 [מנהיגים ומוסדות פוליטיים בפלסטין 1918-1948], עכא 1984. אלחות הקדישה לנושא פחות מעמוד וחצי. ראו: שם, עמ' 431-432.

7 בארכיון נמצאים מספר תיקים הנוגעים לנושא ההתנדבות לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה שהם העתקים של תיקים השמורים בארכיון הבריטי הלאומי.

פרוץ המלחמה – העמדה הפלסטינית ומאפייניה

כשפרצה מלחמת העולם השנייה שרר בחברה הפלסטינית חוסר ודאות באשר לעמדה הפלסטינית הרשמית בעניין המלחמה, מפני שלא הייתה לציבור זה באותה עת הנהגה מגובשת ומאורגנת. בספטמבר 1937, במהלך המרד הערבי, הוציאו הבריטים אל מחוץ לחוק את 'הוועד הערבי העליון', שהוקם באפריל 1936 ביוזמת ראשי המפלגות הערביות ופעילים של התנועה הלאומית הפלסטינית. לפיכך עם פרוץ המלחמה היו רבים מחברי הוועד בגלות, ואחרים היו עצורים. בהיעדר הנחיה ברורה לציבור הערבי התפתחו בקרבם שלוש גישות: גישה ניטרלית, גישה אנטי-בריטית וגישה פרו-בריטית.⁸

הגישה הפרו-בריטית היא הנוגעת לענייני כאן. חלק חשוב ומרכזי מהציבור הפלסטיני האמין שיש לעמוד לימין בריטניה, לדחות זמנית את התביעות הלאומיות הפלסטיניות, להילחם יחד כנגד הגרמנים ובעלי בריתם, ולדרוש את התמורה בסוף המלחמה. אנשי מחנה זה באו מקרב העילית הפלסטינית, שנמנו עימה מנהיגי האופוזיציה לסיעת החוסנים – ראשי ערים, ראשי שבטים ומנהיגים כפריים, פקידים בכירים במנגנון השלטוני, סוחרים ותעשיינים, אנשי דת ועוד.⁹ פעילי מחנה זה עסקו בתעמולה פרו-בריטית נמרצת, היו מוכנים לשיתוף פעולה מרחיק לכת עם הבריטים, ותמכו ללא היסוס בהתנדבות לצבא הבריטי. עמדה זו הייתה זהה לעמדת המנהיגות והעיליות השליטות בארצות ערב שהיו נתונות לשלטון בריטי ישיר או להשפעה בריטית, כגון מצרים, סעודיה, עיראק וירדן.

מבין ארבע מדינות אלה בלטה נסיכות עבר הירדן, בהנהגת האמיר עבדאללה, בתמיכתה החד-משמעית בבריטים. בדו"ח מודיעין בריטי מספטמבר 1940 נכתב שהאמיר לא הסתפק בגיוס הירדנים אלא השקיע מאמצים רבים בשכנוע מנהיגים פלסטינים ללכת בדרכו, ושהיו לו הצלחות בכך.¹⁰ גם סוריה ולבנון, לאחר שחרורן משלטון ממשלת וישי בקיץ 1941, נקטו עמדה זהה כנגד מדינות הציור.¹¹

בהקשר הזה של עמדת מרבית המנהיגים והציבור הרחב לצד בריטניה ובעלות הברית ציין דייוויד מוטדל שגרמניה הנאצית לא הצליחה בדרך כלל לגייס לצידה בעלי ברית מוסלמים במזרח התיכון ובצפון אפריקה, ולעומת זאת הצליחה בכך למדי בבלקן ובשטחי ברית המועצות שכבשה. מסתבר

8 י' נבו, 'התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית במלחמת העולם השנייה', מ' מעוז וב"ז קדר (עורכים), התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה? תל אביב 1996, עמ' 93-114; אלוות (לעיל, הערה 6), עמ' 428-431; מ' שרתוק, 'עמדת הערבים כלפי ממשלות ההסכמה', דו"ח סודי, 24 בספטמבר 1939, א"צ, 11/140/2002.

9 על האופוזיציה הפלסטינית ומאפייניה ראו: י' פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינאית 1918-1929,² תל אביב 1976, עמ' 169-187; ב' קימרינג וי"ש מגדל, פלסטינים: עם בהיווצרותו: מן המרד נגד מוחמד עלי ועד לכינון הרשות הלאומית, ירושלים 1999, עמ' 86-90; Chief Secretary's Office Jerusalem, 'Palestine Volunteer Forces', 24 July 1941, אה"מ, M/4/1380.

10 Summary of Intelligence, 'Palestine & Transjordan', 18 September 1940, TNA, WO 169/148; D. Sharfman, *Palestine in the Second world War: Strategic Plans and Political Dilemmas: The Emergence of a New Middle East*, Brighton 2014, p. 6

11 אלוות (לעיל, הערה 6), עמ' 430.

המופתי הירושלמי מוחמד אמיין אלחוסיני עם מתנדבים מוסלמים ללגיון הערבי החופשי בצבא הגרמני, ברלין 1942

אלא גם בדיכוי המרד. רבים ממחנה זה התגייסו ל'חבורות השלום' (Peace bands) וסייעו בדיכוי תומכי המחנה החוסיני.¹³ אולם הפעם היה שיתוף הפעולה שונה ורחב יותר, במיוחד מפני שהאויב היה חיצוני.

תחילת התעמולה הבריטית לגיוס ואופייה

ב-12 באוקטובר 1939 פורסמה בעיתונות המקומית מודעה בשם של הנציב העליון הרולד מק-מייקל (McMichael) והמפקד הכללי של הכוחות הבריטיים בארץ ובעבר הירדן הגנרל מייקל ברקר (Barker), ובה נכתב: 'הנציב העליון והמפקד הכללי ולאחר התייעצות עם ממשלת הוד מלכותו, שקלו באופן מעמיק את האפשרות להפיק תועלת משירותיהם של המתנדבים הפלסטינים לשירות הצבאי אשר מוכנים למלא את חובתם האומית לרגל המלחמה'.¹⁴ בהמשך המודעה נכתב שכל המעוניינים להתנדב לשירות נדרשים לפנות מייד למשרדי מושלי המחוזות באזורי מגוריהם, והיה עליהם להתחייב לשרת בכל מקום כפי שיוורו להם. גיל המתגייסים היה עשרים – עשרים וחמש, אך טכנאים ובעלי מקצועות מכניים יכלו להתגייס עד גיל ארבעים. במודעה צוין שכר המתנדבים: 67 מיל ליום למשרתים בארץ שאינם בעלי מקצוע ו-75 מיל ליום לבעלי מקצוע; שכרם של המשרתים בחוץ לארץ עמד על 117 מיל לחסרי הכשרה מקצועית ו-129 מיל לבעלי הכשרה מקצועית. תוספת הובטחה למתנדבים לאחר העלאתם בדרגה וכן לחיילים נשואים.¹⁵

12 D. Motadel, *Islam and Nazi Germany's War*, Cambridge, MA 2014, pp. 1–2

13 M. Hughes, 'Palestinian Collaboration with the British: The Peace Bands and the Arab Revolt in Palestine 1936–9', *Journal of Contemporary History*, 51, 2 (2016), pp. 291–315

14 פלסטין, 12 באוקטובר 1939; ליפשיץ (לעיל, הערה 5), עמ' 19. על המדיניות הבריטית בארץ באותה עת ראו: שרפמן (לעיל, הערה 10), עמ' 3–27.

15 פלסטין (שם). להרחבה על תנאי התשלום והתמורות בתחום זה ראו: גלבר (לעיל, הערה 5), א, עמ' 185.

התוכנית הייתה לגייס 2,000 מתנדבים לחילות ההנדסה, התובלה, הרפואה והחימוש. יואב גלבך ציין שמפקדת חיל ההנדסה הייתה חלוצה בגיוס ואימון של צעירים מהארץ. מטרת הגיוס בשלב הראשון הייתה להשלים את מצבתן של פלוגות הנדסת שדה ולגייס בעלי מקצוע, כגון מהנדסים ומנהלי עבודה, כדי לזרז את הקמת הביצורים בגבול מצרים-לוב.¹⁶

במחצית הראשונה של שנת 1940 הוקם חיל העוזר שנודע בשם חיל החפרים (Auxiliary Military Pioneer Corps); החפרים, מקצוע צבאי ממלחמת העולם הראשונה, עסקו בעיקר בכנייה, מביצורים ועד מתקני תשתית. מתנדבים מהארץ היו מן הראשונים שאיישו את יחידות החיל הזה, ולמפקדן מונה מייג'ור הנרי ג' קייטור (Cator), קצין מילואים שהשתתף עוד במלחמת העולם הראשונה, ואשר עם פרוץ מלחמת העולם השנייה החליט לחזור לשירות, כמו רבים מקציני המילואים.¹⁷ הפלוגות בחיל היו תחילה מעורבות, ערבים ויהודים ומפקדיהם הבריטים. באוגוסט 1940 החלו השלטונות לגייס פלוגות ערביות ויהודיות לחיל הרגלים במסגרת הרגימנט המלכותי של מזרח קנט (Royal East Kent Regiment), שכונה באפס (Buffs), וששירתו בו אלפי מתנדבים.¹⁸ בהמשך אפשרו לערבים להתנדב גם לחילות האוויר והים וכן לחיל הנשים.¹⁹

התעמולה הבריטית לגיוס בציבור הערבי נמשכה ביתר שאת בשנת 1940, ועתה לא רק פורסמו מודעות בעיתונים אלא השלטונות ניהלו – יחד עם ראשי הערים ועם מנהיגים עירוניים וכפריים – מסעי תעמולה נמרצים ברחבי הארץ. הם ארגנו כינוסים גדולים בערים ובריכוזים הכפריים הערביים, והשתתפו בהם מאות ולעיתים אלפי אנשים. פקידים בריטים בכירים נכחו באופן קבוע בכינוסים הללו, וככל שהאירוע היה מרכזי יותר, הייתה רמת הייצוג הבריטי גבוהה יותר – לרוב באו לאירועים אלה מושלי המחוזות, מנהלים בכירים ומפקדי צבא ומשטרה, ובמקרים אחדים בא גם הנציב העליון. לא אסקור את עשרות כינוסי התעמולה האלה, אתאר רק כמה דוגמאות מאזורים שונים, בעיקר משלוש השנים הראשונות של המלחמה, שבהן הייתה התעמולה בשיאה.

העיתון 'פלסטין', שהיה ידוע בעמדתו הפרוגמטית והפרו-בריטית, ושהתנגד למופתו ולמחנה החוסיני, פרסם סקירה יומית רחבה על פעולות התעמולה, ולמעשה הפך לשופר תעמולה בריטי חשוב ויעיל. עיתון זה יצא לאור ביפו, העיר הפלסטינית הגדולה בימי המנדט, ותפוצתו הייתה הגבוהה מבין העיתונים הפלסטיניים.²⁰

העדות הראשונה על כינוס תעמולה המוני היא מן ה-17 ביוני 1940. כינוס זה נערך בכפר אבו דיס שמזרח לירושלים, והשתתפו בו כ-500 איש. היוזם הפלסטיני היה המנהיג הכפרי עבד אלרחמן ביי עריקאת. מהצד הבריטי נכחו עוזר מושל המחוז, מפקד משטרת ירושלים, המושל הצבאי של מחוז ירושלים וראש מחלק הכפרים לקידום ההתנדבות בקרב הפלסטינים הקצין פאיז ביי אדריסי, וכן היו

16 גלבך (שם), ד, עמ' 2-5.

17 Ch. Messenger, G. Young & S. Rose, *The Middle East Commandos*, London 1988, p. 22

18 ג'קסון (לעיל, הערה 4), עמ' 51.

19 על היחידות שבהן שירתו פלסטינים ראו ביתר פירוט להלן.

20 מ' ככהא, עיתונות בעין הסערה: העיתונות הפלסטינית כמכשיר לעיצוב דעת קהל 1929-1939, ירושלים תשס"ד, עמ' 215.

באירוע אנשי דת מוסלמים ונוצרים ונכבדים נוספים. בכינוס נישאו מספר נאומים, והדוברים קראו להתנדבות והביעו תמיכה בבריטניה ובערכים שהיא מייצגת.²¹

ב-3 ביולי 1940 נערך כינוס דומה בחברון, בנוכחות נציגים בריטים ונכבדים מקומיים. מושל מחוז ירושלים אדוארד קית-רויץ' (Keith-Roach) עמד בראש הכינוס. מהצד הערבי בלטו חאג' פטיין טהבוב והשיח' כאמל ג'עברי, מנכבדי העיר ומראשי המשפחות הידועות והחזקות. שניהם נשאו דברים, והם עמדו על הצורך לתמוך במדינות הדמוקרטיות, ועודדו את הצעירים הערבים להתנדב לצבא הבריטי.²²

ב-15 ביולי 1940 נערך כינוס בג'נין ביוזמת המפקד הצבאי של העיר. בכינוס נכחו מושל המחוז, ראש מועצת העיר וחברי המועצה, נכבדים, מוח'תארים מהאזור הכפרי ועוד. ראש העירייה תחסין אפנדי עבד אלהאדי נשא דברים וקרא לברית ערבית-בריטית עד הניצחון על הנאצים.²³

ב-16 ביולי 1940 נערך כינוס כפרי גדול בכפר קדום שבאזור שכם, והוזמנו אליו מנהיגי עשרות כפרים מן האזור. בדומה לכינוסים הקודמים נכחו בו פקידים בכירים, עוזר מושל מחוז שכם ר"ק ניוטון (Newton), מפקח מטעם משרד החינוך, מוח'תארים ונכבדים רבים. הנוכחים הביעו נאמנות לבריטניה הגדולה עד לניצחונה במלחמה.²⁴

ב-19 ביולי 1940 נערך בכפר ג'מאעין שבאזור שכם כינוס כפרי נוסף, בנוכחות ממלא מקום מושל מחוז השומרון ג'ו'ה צ'רץ' (Church) ועוזרו ניוטון, פקידים ערבים בכירים, מוח'תארים, אנשי דת ועוד. באי הכנס הביעו נאמנות לבריטניה ותמיכה בה, התפללו לניצחונה, ותרמו כסף למאמץ המלחמתי ולצלב האדום.²⁵

מעדויות אלה עולה כי השלטונות נקטו בשלב זה שיטת תעמולה אחידה: גיוס מנהיגי הציבור הערבי וראשיו וארגון כינוסים המוניים לשם הבעת תמיכה במאמץ המלחמה הבריטי. בדרך כלל בעקבות כל כינוס כזה פנו עשרות צעירים ללשכות הגיוס.

שלטונות המנדט ניצלו לשם התעמולה בשנת 1940 גם את הרדיו הממשלתי, שפעל מירושלים, וששידר מדי יום בשלוש שפות. באותן שנים היו אלפי מכשירי רדיו בבתי עשירים ערבים, ואנשים שלא היה להם מכשיר בבית נהגו להתאסף בבתי הקפה על מנת להקשיב לחדשות. השלטונות נהגו להזמין סופרים מקומיים ומארגנות ערב להרצות ברדיו בנושא המלחמה. למשל הסופר המצרי אבראהים אלמאזני הרצה על 'הערבים והמלחמה'. בהרצאתו הרעיף שבחים על השלטון הבריטי באזור וציין שמחובתה של האומה הערבית לעמוד לימין המדינות החופשיות ובראשן בריטניה, שנלחמת למען החופש בעבודה ובעבור כל העולם. לדבריו בריטניה סייעה למצרים, לעיראק ולמדינות אחרות לקבל עצמאות.²⁶ הסופר המצרי הידוע עבאס מחמוד אלעקאד הרצה אף הוא ברדיו פלסטיני. בין היתר אמר

21 פלסטין, 18 ביוני 1940.

22 אלדפאע, 5 ביולי 1940; פלסטין, 4 ביולי 1940.

23 פלסטין, 16 ביולי 1940.

24 שם, 17 ביולי 1940.

25 שם, 24 ביולי 1940.

26 שם, 11 באוקטובר 1940.

בהרצאתו כי 'המלחמה היא בין הערכים הנעלים והאנושיים שמייצגת אנגליה לבין כוחות החושך שמייצגים הנאצים'.²⁷ רבים מאנשי הרוח ואנשי הציבור הידועים בארצות ערב, כגון טאהא חוסין ממצרים ועבד אלרחמן שהבנדר מסוריה, קראו לעמוד לימין בעלות הברית והערכים שהן מייצגות.²⁸ ב-16 באוקטובר 1940 נערכה קבלת פנים חגיגית לעקאד ומאזני במלון 'המלך דוד' בירושלים,

ידיעה על הרצאת הסופר המצרי עבאס מחמוד אלעקאד ב'רדיו פלסטין' (פלסטין), 15 באוקטובר 1940

במעמד פקידים בכירים ובראשם המזכיר הראשי של ממשלת המנדט ג'ון סטיוארט מקפרסון (Macpherson), מושלי מחוזות בריטים, קונסולים זרים, מנהיג האופוזיציה הפלסטינית ראג'ב נשאשיבי, ראש עיריית ירושלים מוסטפא אלח'אלדי, ראש עיריית שכם סולימאן טוקאן וראש עיריית עזה רושדי אלשווא – שלושתם מהתומכים הנלהבים של הבריטים – ומנהל האגף הערבי ברדיו עג'אג' נויחד. המשתתפים הסכימו פה אחד שיש לפעול לגיוסם של צעירים פלסטינים לצבא הבריטי.²⁹

שנת 1940 הייתה שנה מוצלחת מבחינת התעמולה, כפי שמעידים מספרי המתנדבים. בשנת 1941 לא נחלשה התעמולה, ונמשכו הכינוסים ההמוניים. לדוגמה ב-1 באפריל 1941 נערך כינוס בחיפה בהשתתפות רבים מראשי הציבור הערבי, ובמהלכו התקיים מעין מסדר גיוס של חיילים ערבים שכבר שולבו ביחידותיהם. ד"ר רושדי תמימי, מהפעילים בעיר, נשא נאום ובו

בירך את המתנדבים, ותיאר אותם כממשיכי דרכו של המלך פיצל, מחולל המרד הערבי. לדבריו פיצל היה הערבי הראשון שקרא להקמת כוח צבאי בשיתוף עם הבריטים, ורק בדרך הזו יגשימו הערבים את מטרותיהם. ב-2 באפריל 1941 נערך כינוס גדול בעמק החולה והשתתפו בו כ-6,000 איש. הכינוס התקיים ביוזמת מנהיג העמק כאמל חוסין אליוסף ובנוכחות ראש עיריית צפת זכי קדורה. לאחר ארוחה חגיגית שערך המארח, הביעו נכבדי עמק

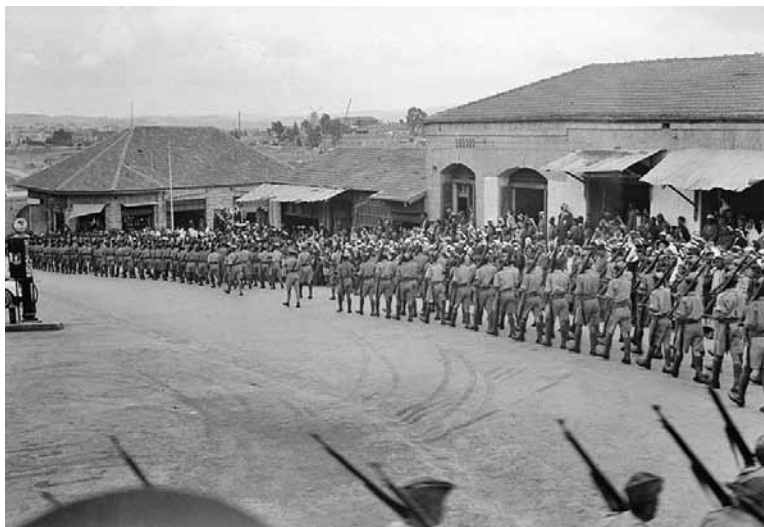
החולה וצפת את הסכמתם לגייס צעירים לצבא הבריטי, וקראו לחיי המלך ג'ורג' השישי מלך בריטניה.³⁰ כדי להמשיך בתנופת ההתנדבות ערך הנציב העליון ב-4 בספטמבר 1941 מצעד גיוס גדול

כינוס של מנהיגים בריטים וערבים בירושלים, 1940. בקדמת התמונה: ראש עיריית שכם סולימאן טוקאן (ספריית הקונגרס, ושינגטון)

- 27 שם, 15 באוקטובר 1940.
- 28 אלחות (לעיל, הערה 6), עמ' 430.
- 29 פלסטין, 17 באוקטובר 1940.
- 30 שם, 20 ביולי 1940.

מצעד גיוס שנערך
בירושלים במטרה
לעודד צעירים
נוספים להתגייס
לצבא הבריטי, 1941
(ספריית הקונגרס, וושינגטון)

באחד מבסיסי הצבא בנוכחות המפקד הבריטי העליון בארץ. מאחר שיחידות המתנדבים עדיין היו מעורבות, זומנו לכינוס כמעט כל ראשי הציבור הערבי והיהודי. ראשי עיריות, מוח'תארים, השיח' של אלחרם אלשריף (הר הבית), הרבנים הראשיים, נציגי הסוכנות היהודית, מנהיגים כפריים, ראשי שבטים כדווים ועוד. המסדר נועד להציג את הכישורים הצבאיים של המתנדבים ואת רמת

האימונים שקיבלו. המתנדבים סיפרו למוזמנים שהיחס אליהם טוב מאוד, וכי הם מקבלים את כל צורכיהם.³¹ בחודשים הראשונים של 1942, עם ההחמרה במצבן של בעלות הברית בחזית בצפון אפריקה, גברה התעמולה לגיוס מתנדבים ערבים נוסף על היהודים, והשלטונות אף פנו אל נשים ערביות בארץ וקראו להן לשרת ביחידות חיל הנשים. גם בתקופה זו נערכו מספר כינוסים רבי משתתפים.

ב־19 במרס 1942 נערך כינוס

גדול בלוד ביוזמת ראש העיר ובנוכחות נכבדים רבים מהעיר ומראשי המרחב הכפרי, ובהם מוח'תארים, אנשי דת ובעלי קרקעות. בקרב הקצינים הממונים על קידום ההתנדבות בלט הקצין רשיד עבד אלפתאח.³²

ב־2 מאי 1942 נערך כינוס בטול כרם, בהשתתפות קהל אלפים ובמעמד ראש העיר האשם אלג'יוסי, נכבדים וסוחרים. ראש העיר נשא דברים; הוא הזכיר לנוכחים את היחס האכזרי של האיטלקים אל העם הלובי, וקרא להם לעמוד כאיש אחד לצד הבריטים, מגיני החופש כדבריו. משתתפי הכינוס הניפו את דגלי בריטניה והביעו את תמיכתם בגיוס לצבא.³³ ב־28 במאי 1942 נערך בירושלים ביוזמת השלטונות מצעד גיוס – מאות מתנדבים ערבים צעדו בו במדיהם, ואלפים באו לצפות והתרשמו מהסדר ומהמשמעות.³⁴

המקורות מלמדים שהתעמולה הבריטית נמשכה עד סוף המלחמה. העיתון 'פלסטין' דווח בשנת 1945 כי רשיד עבד אלפתאח, שנזכר לעיל, ביקר במספר כפרים באזור השומרון בלוויית קצינים בריטים לעודד גיוס צעירים.³⁵

ידיעה על כנס
התנדבות בלוד,
בנוכחותו של הקצין
רשיד עבד אלפתאח,
מהממונים על
קידום ההתנדבות
לצבא הבריטי
(פלסטין, 20 במרס 1942)

31 שם, 9 באפריל 1940.
32 שם, 20 במרס 1942; 3 באוגוסט 1944.
33 שם, 3 במאי 1942.
34 Palestine Volunteer Forces, '3rd Platoon Records 1940-1943', 28 May 1942, אה"מ, 657/4f.
35 פלסטין, 6 באוגוסט 1945.

התכנסות קהל צופים במצעד גיוס ליד שער יפו בירושלים; באירוע נאם מושל מחוז ירושלים אדוארד קית-רוץ' (ספריית הקונגרס, וושינגטון)

העיתונאי והמחנך הירושלמי טאהר אלפתיאני כתב יומן מינואר 1943 עד מאי 1944 ותיאר בו בין השאר את הלך הרוחות בחברה הערבית בעיר בימי המלחמה. לדבריו נושא ההתנדבות עורר מחלוקת מסוימת בציבור הערבי. עם זאת כשהוא דן בעמדת אחדים מאנשי מפלגת 'אלאסתקלאל' כגון עורך הדין עוני עבד אלהאדי, יושב ראש המפלגה, ורשיד חאג' אבראהים, חבר המפלגה ומראשי הציבור הערבי בחיפה, ציין שאצל שניהם הורגש שינוי בעמדתם כלפי הבריטים; הוא גרס שהם תמכו בגיוס, בדומה לאנשי האופוזיציה.³⁶ הסופר הירושלמי סוכחי ג'ושה כתב בזיכרונותיו כי פלסטינים לא מעטים מהעיר התנדבו בגלל ההטבות שקיבלו, ואחרים דחו את ההתנדבות מטעמים אידיאולוגיים ובשל המדיניות הבריטית הנוקשה כלפי הפלסטינים. הוא ציין כי רוב תומכי בריטניה היו מן העשירים והיזמים ומקרב מי שהמלחמה היטיבה עימם והפכה אותם לדבריו לעשירי מלחמה. אלה שיתפו פעולה עם הצבא הבריטי, נטלו חלק בבניית הבסיסים הצבאיים, והעסיקו אלפי עובדים במיזמים שהיו קשורים למאמץ המלחמתי, בעוד רבים מבני המעמד הנמוך סבלו מעליית מחירי המוצרים הבסיסיים, כגון סוכר, אורז וקמח.³⁷ קולם של המתנגדים לגיוס היה חלש – מלבד אנשי המופתי כמעט לא הביע איש התנגדות. יש להניח כי הרבר נבע בין השאר מחשש מפני השלטונות ומהתחזקות מחנה האופוזיציה בתקופת המלחמה.

36 ס' חמורה, 'יומיאת טאהר עבד אלחמיד אלפתיאני ואיראאת על אלחיאת ואלמג'תמע אלערבי פי אלקורס ח'לאל אלהרב אלעאלמיה אלת'אניה' (יומנו של טאהר עבד אלחמיד אלפתיאני, והשלכת אור על החיים בירושלים במהלך מלחמת העולם השנייה), חוליאאת אלקורס, 12 (2011), עמ' 10.

37 ס' ג'ושה, שמשנא לן תגיב (השמש שלנו לא תשקע), א, אלקדס 1994, עמ' 278-285.

הרקע החברתי והמניעים להתנדבות

רובם המוחלט של המתנדבים היו צעירים כפריים. נראה שהעירוניים, שרמת חייהם ומצבם הכלכלי היו טובים יותר, לא היו נלהבים לשירות צבאי שברוב המקרים היה מרוחק מהארץ, בצפון אפריקה

ובאירופה. באחד מדוחות הש"י על העיר חיפה צוין במפורש משקלו של המניע הכלכלי. לאחר שהופצו בעיר כרוזים שקראו לצעירים ערבים להתגייס, פנה מודיע הש"י ושאל אחדים מאלה שקראו את הכרוז מה דעתם בנושא. אחד הצעירים ענה לו: 'אנו עובדים ומרוויחים טוב, למה לנו לעזוב את העיר'.³⁸

בעיתון 'פלסטיין' נכתב במפורש כי רבים מהצעירים הפונים ללשכות הגיוס הם כפריים.³⁹ מתנדבים לא מעטים באו מקרב כפריים שהיגרו לעיר ולא הצליחו להשיג משרות טובות. בריאיון עם המתנדב חאג' רדואן סעיד (יליד 1925) הוא סיפר כי עבר מכפר כנא שבגליל לחיפה, ומכר שם ביצים שסיפק לו אביו מדי יום מהכפר. אחיו אסעד, שגם הוא היגר לחיפה, החליט להתגייס לצבא הבריטי, הן מטעמים כלכליים והן מתוך חיפוש אחרי הרפתקה ורצון להכיר את העולם. הוא גויס לפלוגה 401 של 'חיל החפרים'. כעבור מספר חודשים חזר אסעד הביתה ושכנע את אחיו להתגייס, והוא

חאג' רדואן סעיד, שהתנדב לצבא הבריטי, כיום. הארץ, 19 במרס 2015 (צילום: איילה מלניקוב)

הלך בעקבותיו. הוא פנה למשרד הגיוס בחיפה, ולאחר שנקלט הופנה לבסיס האימונים בסרפנד.⁴⁰ בריאיון עם זכי ג'ובראן (1924-2016), מנכבדי הכפר הערבי ג'יש (גוש חלב), הוא סיפר כי הוא ואחיו, ברומה לצעירים כפריים רבים, היגרו לחיפה בשנת 1940 ועבדו שם בעבודות מזדמנות. בשנת 1942 החליטו להתנדב לצבא הבריטי, אחיו עאטף (יליד 1922) התנדב לחיל האוויר ושירת כנהג בצפון אפריקה, ואילו הוא עבד כפקיד בשירות הקנטינות של הצבא הבריטי (Navy, Army and Air Force Institutes).⁴¹

עם זאת גם עירוניים התגייסו, למשל מאות מעובדי נמל יפו, שנפגעו עם ירידת היקף המסחר בו בימי המרד הערבי, ושחלקם הפכו למובטלים, התנדבו לצבא במטרה להתפרנס.⁴² ברשימות הנעדרים והחללים כלולים שמות של משפחות עירוניות רבות, כגון אספירו מיפו, אפגני מירושלים, אבו עינין מצפת, עבושי מג'נין ועבד אלהאדי משכם.⁴³

המניעים להתנדבות היו מגוונים. היו שעשו זאת ממניעים אידיאולוגיים ומתוך התנגדות לאידיאולוגיה הנאצית ונאמנות לבריטים ולערכים שהם ייצגו. מניע זה כלט בקרב העירוניים בני המעמד הגבוה ובעלי ההשכלה הטובה, שהושפעו מהחינוך והתרבות הבריטיים, ושהיו חשופים יותר

38 ללשי מלוט וכך במקורו! 'תנועת הגיוס בחיפה', 4 בנובמבר 1942, אצ"מ, תיק 8 כללי א3.

39 פלסטיין, 4 בנובמבר 1941.

40 ריאיון עם חאג' רדואן סעיד, כפר כנא, 23 במאי 2016.

41 ריאיון עם זכי ג'ובראן, כפר ג'יש, 30 באוקטובר 2015.

42 פלסטיין, 3 באוגוסט 1945.

43 ראו לדוגמה את רשימות שמות הפצועים, הנעדרים וההרוגים: פלסטיין, 22 ביולי 1941; 20 באוגוסט 1941.

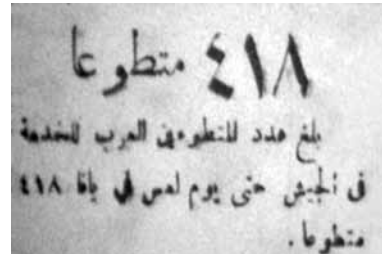
למתרחש בעולם. היו מהם שלמדו בבתי ספר של המיסיון הבריטי בערים הגדולות, ושכבר מגיל צעיר נטו לצד הבריטי ובהתבגרם רקמו קשרים עם הקהילה הקולוניאלית הבריטית באותן ערים. קהילה זו כללה פקידים בריטים מדרגים שונים, אנשי משטרה וצבא, אנשי דת, מיסיונרים, רופאים, חוקרים ועוד. לעומת זאת נראה שמרבית הכפריים התנדכו ממניעים כלכליים. המצב הכלכלי בראשית המלחמה היה קשה, והצבא הציע להם ולבני משפחותיהם גמול כלכלי טוב וסיפק להם מזון מוזל, לבוש, טיפול רפואי ועוד. היו גם מי שחיפשו הרפתקאות, ושרצו לצאת לחו"ל.⁴⁴ מניעים אלה דומים למניעי המתנדבים היהודים, אם כי אצלם נוספו על אלה הרצון להכות בגרמניה הנאצית והשאיפה לתחייה צבאית יהודית.⁴⁵

אם כן אף שהתעמולה נעשתה בעיקר על ידי ראשי הערים והנכבדים, שנמנו עם בני המעמד העליון, מרבית המתנדבים היו מקרב הכפריים ובני המעמד הנמוך בערים, ולמניע הכלכלי היה מקום מרכזי בשיקוליהם להתנדבות.

מספר המתנדבים

קשה לקבוע בוודאות את מספר המתנדבים הפלסטינים לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה. עקב אירועי מלחמת 1948 והטלטלות שעברו הפלסטינים בעקבותיה, אבדו מרבית הארכיונים והרישומים וכן מסמכים אישיים, ומעולם לא הוקם ארגון מסודר שינציח את פועלם של אותם מתנדבים, וכל אלה מקשים על החוקרים להגיע למספר המתנדבים המדויק. עם זאת במקורות שונים יש התייחסות למספרי המתנדבים.

לדוגמה בדו"ח שפרסמה 'קרן אסקו' (Esco Foundation for Palestine) בשנת 1947 נכתב שמספר המתנדבים הפלסטינים היה 9,000.⁴⁶ ג'קסון, שדן בהרחבה בתרומתם של המתנדבים הערבים והיהודים, ציין שמספר המתנדבים הערבים היה 12,000, ומספר המתנדבים היהודים היה 30,000.⁴⁷ ביאן אלחות, שהתבססה על מסמכי 'מרכז המחקרים הפלסטיניים' בביירות, גרסה שמספר המתנדבים היה 17,000.⁴⁸

- כותרות מעיתון 'פלסטין' שעדכנו על מספר המתנדבים לצבא הבריטי למעלה: 700 מתנדבים פלסטינים הגיעו ללונדון עם מפקדיהם; למטה: 418 מתנדבים
- 44 ג'ושה (לעיל, הערה 37), עמ' 282.
- 45 י' גלבר, 'התגבשות היישוב היהודי בארץ-ישראל 1936-1947', מ' ליסק, א' שפירא וג' כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה: תקופת המנדט הבריטי: חלק שני, ירושלים תשנ"ה, עמ' 424-442; גלבר (לעיל, הערה 5), א, עמ' 192. להרחבה על המצב הכלכלי בארץ בימי המלחמה ראו: שרפמן (לעיל, הערה 10), עמ' 44-45; י' מצר וע' קליין, משק יהודי ומשק ערבי בארץ ישראל: תוצר, תעסוקה וצמיחה בתקופת המנדט, ירושלים תשנ"א.
- 46 *Palestine: A Study of Jewish, Arab and British Politics, Published for the Esco Foundation for Palestine*, I, New Haven, CT & London 1947, p. 1007
- 47 ג'קסון (לעיל, הערה 4), עמ' 141-142.
- 48 אלחות (לעיל, הערה 6), עמ' 432.

מטבע הדברים מספר המתנדבים בחודש השתנה במהלך המלחמה. העיתונות הפלסטינית סיפקה נתונים שוטפים על מספרי המתנדבים. הידיעה הראשונה הופיעה בעיתון 'פלסטין' ב-18 באוקטובר 1939, שבוע לאחר שהחל הגיוס, ולפיה מספר המתנדבים עמד על 418.⁴⁹ ב-22 באוקטובר 1939 דיווח העיתון כי מספר המתנדבים עלה ל-445 – 7 רופאים ומהנדסים, 257 בעלי מקצועות שונים, 147 לצבא הרגיל ו-34 לפקידות.⁵⁰ ב-2 בנובמבר 1939 עלה מספר המתנדבים ל-463, והרישום נמשך מדי יום.⁵¹ ב-29 בפברואר 1940 דיווח העיתון 'פלסטין' על הגעת 700 לוחמים ערבים ויהודים ממתנדבי הקבוצה הראשונה ללונדון עם מפקדיהם הבריטים.⁵² ב-21 במרס 1940 אמר שר המושבות מלקולם מקדונלד בפני הפרלמנט הבריטי כי 306 מתנדבים ערבים מפלסטין כבר משרתים בחזית בצרפת.⁵³ על פי נתוני ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון סך כל המתנדבים הערבים מה-17 באוקטובר 1939 עד 12 בדצמבר 1940 היה 2,458, מרביתם גויסו לחילות הרגלים, העזר והים.

המתנדבים הפלסטינים לצבא הבריטי

תאריך	שם היחידה	מספר המתנדבים
17 באוקטובר 1939 – 1 ביולי 1940	יחידות מכניות	63
	ארטילריה	–
	חיל עזר א	160
	חיל עזר ב	340
1 ביולי – 22 בדצמבר 1940	יחידות מכניות	71
	ארטילריה	–
	חיל העזר	454
	חיל הרגלים	751
	חיל התעופה	105
	עובדי ים	370
	קצינים וסרג'נטים	144
סך הכול		2,458

מקור: א"צ, 5/50/2011

49 פלסטין, 18 באוקטובר 1939.
 50 שם, 22 באוקטובר 1939.
 51 שם, 2 בנובמבר 1939.
 52 שם, 29 בפברואר 1940.
 53 שם, 21 במרס 1940.

על פי דברי הממונה על ההתנדבות בצבא הבריטי בארץ ב־29 ביולי 1941 עמד מספר המתנדבים הערבים על 4,000.⁵⁴

דפנה שרפמן ציינה כי עד ינואר 1942 שירתו בחילות הקשר (Signals) והאוויר 843 מתנדבים ערבים, בחיל העזר 1,528 ובנמלים 465, כלומר סך הכול 2,836 מתנדבים ערבים פלסטינים.⁵⁵ למספר הזה יש להוסיף את 4,041 המשרתים בחיל הרגלים ו־454 המשרתים בחיל העזר, ויחד הגיע מספרם ל־7,331, כל זה לפני תחילת 1942. אם כן יותר ממחצית המתנדבים הערבים התגייסו בשנתיים הראשונות של המלחמה. אם נקבל את הנתון של ג'קסון שמספר המתנדבים הערבים היה בסך הכול 12,000, נוספו מתחילת 1942 ועוד סוף המלחמה 4,669 מתנדבים.

לסיכום שאלת מספר המתנדבים הערבים, נראה כי הנתון של ג'קסון, שהסתמך על מקורות בארכיונים בריטיים, ריאלי, ולפיו שירתו בחילות השונים במלחמה כ־12,000 מתנדבים פלסטינים. זהו מספר מרשים בהתחשב במערכת היחסים המורכבת בין הפלסטינים לבריטים ערב המלחמה ובשנות המרד הפלסטיני וביחסים הפנימיים בתוך החברה הפלסטינית. בהקשר זה ראוי להזכיר כי במרד הפלסטיני בשנים 1936–1939 השתתפו כ־15,000 פלאחים חמושים.

היחידות שבהן שירתו המתנדבים הערבים הפלסטינים

המתנדבים הערבים שירתו בכל היחידות והחילות. תחילה גויסו הערבים בדומה למתנדבים היהודים ליחידות בריטיות כדי להשלים את המחסור בשורותיהן. המדובר ביחידות בחיל התובלה (Royal Army Service Corps), בחיל החימוש (Royal Army Ordnance Corps), בחיל הרפואה (Royal Army Medical Corps) ובחיל ההנדסה (Royal Engineers). רוב המתגייסים ליחידות אלה היו בעלי מקצוע במגוון תחומים. ב־6 באוגוסט 1940 הודיע מזכיר המלחמה אנטוני אידן לפרלמנט על הקמת גדוד (Battalion) ערבי ואחר כך גדוד יהודי על בסיס שווייני במסגרת חיל הרגלים, הבאפס.⁵⁶ הגיוס בפועל החל בספטמבר 1940, ולקראת ינואר 1942 היו בחיל שמונה עשרה פלוגות – שבע ערביות (אחת מהן מעבר הירדן) ואחת עשרה יהודיות. מספר המתנדבים הערבים מהארץ בשש הפלוגות ובחיל בכלל היה 4,041, לעומת 10,000 יהודים.⁵⁷

כד בכד הוקמו פלוגות של חיל העזר של החפרים (Auxiliary Military Pioneer Corps), שנודעו בשם פלוגות החפרים. תחילה היו אלה פלוגות מעורבות של ערבים ויהודים, ולרוב היה מספר הערבים בהן קטן ממספר היהודים.⁵⁸ החיל כלל תשע פלוגות, 401–409, הן חנו במדבר המערבי במצרים, ומפקדתן, שהוקמה בסתיו 1940, שכנה ליד אסמעיליה. ייעודן המקורי היה הכנת חפירות

54 שם, 29 ביולי 1941.

55 שרפמן (לעיל, הערה 10), עמ' 54.

56 שם, עמ' 51.

57 שם, עמ' 54; ג'קסון (לעיל, הערה 4), עמ' 141.

58 ליפשיץ (לעיל, הערה 5), עמ' 22.

וביצורים, אבל במקרים רבים פלוגות אלה ובעיקר פלוגה 401 נטלו חלק בפעילות מבצעית והשתתפו בקרבות.⁵⁹

לא אסקור כאן את ההיסטוריה של תשע הפלוגות, אלא אתמקד בפלוגה 401, שסיפורה מעניין במיוחד. עם תחילת פעילותה, בדצמבר 1939, התגייסו לשורותיה 250 ערבים ו-450 יהודים, ובפברואר 1940, לאחר טירונות במחנה סרפנד, הושלמה הקמת הפלוגה.⁶⁰ ב-29 בפברואר 1940 הגיעה הפלוגה למרסיי ומאוחר יותר לאזור העיר רן (Rennes) שבחצי האי ברטאן, והשתתפה שם בעבודות הביצורים ובהקמת מסילות ברזל. עם התקדמות הצבא הגרמני לתוך צרפת הורה המטכ"ל הבריטי בסוף מאי 1940 למפקדת חיל המשלוח להתפנות מצרפת. תוך כדי הפינוי הצליחו אנשי הפלוגה בפיקודו של מייג'ור קייטור לעכב את התקדמות הכוחות הגרמניים והיו האחרונים להתפנות.⁶¹

לאחר הפינוי מנמל סיינט מאלו עברה הפלוגה לאנגליה ושוכנה שם מדרום ללונדון, וכעבור מספר חודשים הועברה למחנה בית הספר לארטילריה בקימברלי.⁶² במהלך שהייה באזור לונדון השתתפה הפלוגה בפעולות פינוי וחילוץ של הנפגעים הרבים בבליץ הגרמני על לונדון. בתום משימתה הועברה הפלוגה לגלזגו וצורפה לכוה שיצא לסייע לצבא הבריטי במזרח התיכון. לאחר מסע ימי קשה וארוך מסביב לאפריקה הגיע הכוח לים האדום וממנו למפרץ סואץ.

ידיעה בעיתון על קבלת פנים חגיגית שנערכה לכבוד הלוחמים ששבו לארץ משדות הקרב בנוכחות הנציב הבריטי (בקדמת התמונה). הדובר: מפקד הכוחות הבריטיים בארץ (פלסטיין, 29 בספטמבר 1940)

עם חזרת הלוחמים לארץ נערכה להם קבלת פנים חגיגית באחד הבסיסים בנוכחות הנציב העליון וקצינים בריטים בכירים ובהשתתפות נציגים ערבים ויהודים. הנציב והקצינים הבריטים שיבחו את הפלוגה וציינו שהיא הייתה האחרונה שפונתה מצרפת.⁶³

סיפוריהן של פלוגות 402-409 היו שונים מעט זה מזה, אם כי היה ביניהן הרבה מן המשותף, במיוחד השירות במצרים ובלוב והשתתפותן⁶⁴ בחיל המשלוח הבריטי שיצא ליוון במרס 1941 במטרה לסייע בהגנה על יוון. הפלוגות התמקמו שם באזורים שונים, בעיקר באזור אתונה-פיראוס, והחלו

59 Operations Record Book, 'Summary of Events', 9 August 1940, TNA, WO 24/1260 59 עמ' 51.

60 גלבר (לעיל, הערה 5), א, עמ' 186; ליפשיץ (לעיל, הערה 5), עמ' 19.

61 גלבר (שם), עמ' 194; ג'קסון (לעיל, הערה 4), עמ' 141; מסנג'ר, יאנג ורוז (לעיל, הערה 17), עמ' 22-23.

62 מסנג'ר, יאנג ורוז (שם), עמ' 24.

63 אלדפאע, 29 בספטמבר 1940; פלסטיין, 29 בספטמבר 1940; Palestine Post, 30 September 1940.

64 להוציא פלוגה 409, שלא נשלחה מאחר שהוקמה מאוחר יותר.

במשימת הסיוע – הן פרקו ציוד ותחמושת והעבירו אותם צפונה לקו החזית. עם תחילת הפלישה הגרמנית ליוון ב־6 באפריל 1941 נאלצו לסגת. הנסיגה הייתה בלחץ גדול ולעיתים התנהלה בחוסר סדר גמור. הפלוגות ספגו הפצצה כבדה של חילות האוויר הגרמני והאיטלקי, רבים מאנשיהן נפגעו, ולדברי ג'קסון כ־1,000 חיילים נפלו בשבי ובהם מפקדים בכירים.⁶⁵

מייג'ור קייטור, שפיקד על פלוגת החפרים 401 בצרפת, יזם את הקמתה של יחידת קומנדו המזרח התיכון 51 (No. 51 Commando). הוא הפעיל לחצים וקשרים והגיע עד המלך הבריטי ואל גנרל ארצ'יבלד וייול (Wavel), וב־15 באוקטובר 1940 ניתן האישור להקמת היחידה.⁶⁶ ביחידה שירתו מתנדבים מפלוגת החפרים 401 וקומץ מתנדבים מיחידות חפרים אחרות; היו בה 240 יהודים ו־120 ערבים, וסגל המפקדים והקצינים היה בריטי. המתנדבים עברו אימוני כושר גופני מפרכים, מסעות ארוכים בתנאי שטח שונים ואימוני שיט ונחיתה ליד תעלת סואץ. בסוף 1940 השתתפו כמה מאנשיה במתקפה הבריטית הראשונה במדבר המערבי וחדרו למערך האיטלקי בברד'יה שבגבול מצרים-לוב. בראשית 1941 נשלחה היחידה לסודאן ומשם לזירת הקרבות באריתריאה בפיקודת של הדיוויזיה הוודית הרביעית. בסוף פברואר ובתחילת מרס 1941 ביצעה היחידה סיורים ומארבים, והייתה מעורבת בשורה של היתקלויות וקרבות בשטח קשה מול האיטלקים. לוחמי היחידה השתתפו בהתקפה הגדולה שהביאה לכיבוש מבצר קרן שבאריתריאה על ידי הדיוויזיה הרביעית והדיוויזיה החמישית הוודיות. היחידה זכתה לשבחים חמים על לחימתה ותרומתה להצלחה הכללית של התקפה זו ובכלל בקרבות שהשתתפה בהם באפריקה. היא הצטיינה במיוחד ככושר הגופני של חייליה, בעיקר הערבים; בלט ביניהם ערבי, דייג לשעבר מאזור הכינרת, אשר הוביל בחתירה והצליח לעבור את מפקדיו הבריטים.⁶⁷

מתנדבים ערבים שירתו גם בפלוגות חיל ההנדסה 738, 739, 740, 743. בקיץ 1940 הוחלט על הקמת יחידות פלסטיניות מעורבות של ערבים ויהודים שישרתו בבתי מלאכה של חיל ההנדסה (Artisan Works), וגויסו אליהן בעלי מקצועות בניין שונים.⁶⁸ תחילה הם הועסקו בבניית מחנות צבא, אולם בהמשך המלחמה התאמנו גם במשימות של הנדסה קרבית. הם עסקו בבניית ביצורים בגבול הצפוני באזור מטולה, ולאחר כיבוש סוריה, בשנת 1941, הועברו חלקם לשם להקים את הביצורים. אחרים הועברו לאלעלמיין שבמצרים וללוב, וגם שם עסקו בבניית ביצורים ומבנים צבאיים, כגון בית חולים צבאי, וכן עסקו בשיקום התשתיות שניזוקו כנמל טוברוק.⁶⁹ לאחר הניצחון הבריטי בצפון אפריקה הועברו לאיטליה ושירתו בערים נפולי ומילנו ובאזורים אחרים.⁷⁰

ב־7 באוקטובר 1940 נפתחה לפני הצעירים בארץ האפשרות להתנדב לחלק מהמקצועות בחיל האוויר הבריטי. נדרשו בעיקר מכונאי רכב, טכנאי תקשורת אלחוטית, חשמלאים, מכונאי מטוסים,

65 ג'קסון (לעיל, הערה 4), עמ' 141.

66 מסנג'ר, יאנג ורוז (לעיל, הערה 17), עמ' 25.

67 להרחבה על פעולות היחידה ראו: גלבר (לעיל, הערה 5), א, עמ' 198-200; מסנג'ר, יאנג ורוז (שם), עמ' 26, 36-37.

68 War Dairy, 'Intelligence Summary', 15 December 1940, TNA, WO 169/1927

69 War Dairy, 'Works Service', 26 February 1941, TNA, WO 169/2273

70 על פלוגות חיל ההנדסה ראו: גלבר (לעיל, הערה 5), ד, עמ' 2-5. משנת 1942 הוקמו בחיל ההנדסה פלוגות עבריות נפרדות.

טבחים, רתכים, מחסנאים, רופאים, קברניטי ספינות, פקידים ומנהלי חשבונות, נהגי רכב ועוד.⁷¹ גם במקרה הזה התנדבו צעירים ערבים לצד היהודים אם כי מספרם היה קטן יחסית, ככל הנראה מפני שמספר בעלי המקצוע בחלק מעיסוקים אלה מקרב הערבים לא היה גדול.

אין בידינו מידע רב על היחסים בין המתנדבים הערבים למתנדבים היהודים ביחידות המעורבות. עם זאת מן המכתבים והתעודות המעטים שעסקו בנושא עולה כי היחסים היו לרוב טובים, וגילויי אלימות היו מעטים ביותר. למשל מאחד הדרו"חות אנו למדים על סכסוך סביב שידורי הרדיו: החיילים היהודים התלוננו כי עמיתיהם הערבים ביקשו להקשיב לשידורים בערבית, וכי ניתן להם רק זמן קצר להקשיב לשידורים בעברית; התפתחה ביניהם קטטה, וחיילים משני הצדדים נאסרו. במקרה אחר פרץ סכסוך סביב שאלת ניקוי החדרים והמטבח.⁷² יעקב ליפשיץ כתב בספרו על הבריגדה היהודית כי המתנדבים היהודים 'סבלו מצד הסמלים האנגלים מזה ומצד הערבים מזה', אך לא פירט ממה בדיוק סבלו.⁷³ לדברי גלבר המתנדבים הפלסטינים – הערבים והיהודים כאחד – התלוננו על ההפרדה בינם לבין החיילים הבריטים בחדרי האוכל ובמטבח ועל כך שהחיילים הבריטים אכלו תחילה ורק לאחר מכן אכלו ה'נייטיווס'. אם כן לפעמים היה מצבם של הערבים והיהודים דומה, והם שיתפו פעולה כדי לשפר את תנאיהם.⁷⁴ צ'רלס מסנג'ר ציין כי מייג'ור קייטור התעקש שלא להפריד בין הערבים ליהודים ביחידות; להפתעתו עלה הדבר יפה, ולדבריו לא היו בעיות מיוחדות ביחסים בין שני הצדדים.⁷⁵

קרוב ל-200 נשים פלסטיניות ערביות שירתו בחיל העוזר לנשים (Auxiliary Territorial Service, ATS) ובחיל העוזר האווירי לנשים (Women Auxiliary Air Force, WAAF).⁷⁶ גיוס הנשים בארץ ובמזרח התיכון בכלל היה חלק מתהליך גיוס הנשים בבריטניה וברחבי האימפריה. באפריל 1941 שולב איי-טי-אס באופן רשמי בצבא הבריטי, ובאותו חודש אושר בפרלמנט החוק לשירות לאומי, ועל פי חוק זה גויסו עשרות אלפי נשים בריטיות.⁷⁷

מפקדת חיל העוזר של הנשים במזרח התיכון הייתה חלק מהמפקדה הבריטית הכללית בקהיר. המפקדה הוקמה בשנת 1942 על ידי אודרי צ'יטי (Chitty), והיא עמדה בראשה עד 1944. יחידות החיל בארץ ובמצרים היו בפיקודה של קתרין מוריסון-בל (Morrison-Bell), מרבית המתגייסות הערביות לחיל שירתו במחנות בארץ.⁷⁸

לנוכח הרצון הבריטי המוצהר לשמור על איזון בגיוס בין שתי האוכלוסיות בארץ יזמה צ'יטי, במקביל לגיוס נשים יהודיות, שצבר תאוצה, ושזכה לתמיכת ראשי היישוב, את גיוסן של נשים ערביות. צ'יטי, שתוארה כקצינה בריטית מוכשרת, לבושה תמיד במדי צבא, הצליחה לשבור מוסכמות

71 פלסטין, 8 באוקטובר 1940.

72 א' בן-דרור, דו"ח 111, 20 באוקטובר 1940, א"צ, 6/50/2011.

73 ליפשיץ (לעיל, הערה 5), עמ' 19.

74 גלבר (לעיל, הערה 5), א, עמ' 5.

75 מסנג'ר, יאנג ורוז (לעיל, הערה 17), עמ' 23.

76 על הקמת חיל הנשים ובמיוחד על הנשים היהודיות שבחיל ראו: גלבר (לעיל, הערה 5), ד, עמ' 22-24.

77 על גיוס נשים לצבא הבריטי במסגרת איי-טי-אס ראו: גרנית-הכהן (לעיל, הערה 5), עמ' 28-29; שרפמן (לעיל, הערה 10),

עמ' 52.

78 גרנית-הכהן (שם), עמ' 174-178.

רבות בחברה הערבית השמרנית באותה עת ולהביא לגיוסן של קרוב ל-120 צעירות ערביות לאיי־טי־אס (היתר התגייסו מאוחר יותר לחיל העזר האווירי לנשים). במסגרת ההכנות לגיוס נפגשה עם נשות המושלים הבריטים במחוזות השונים והתייעצה איתן. צ'יטי הודתה כי הנשים שפגשה הזהירו אותה מפני המשימה הקשה שקיבלה עליה, בעיקר בשילוב יהודיות וערביות ביחידות מעורבות.⁷⁹ אולם אף על פי כן היא יצאה לדרך.

בכרוז התעמולה הראשון בערבית שפורסם בעיתון 'פלסטין', בינואר 1942, ושכותרתו הייתה 'שעותיה המאושרות', נכתב: 'היא לא פסקה מלחשוב על תרומה והקרבה, היא לא חדלה מלהרגיש התעלות של הרוח וגאוה. עד שהיא עשתה את מה שראתה כחובה קדושה למען אומתה ובניה. כאשר ארצך זועקת אלייך ושואלת בכנות לסיבת הימצאותך בשירות, כאשר ארצך מבהירה לך כי גברינו הערבים זקוקים לאהבתך ותמיכתך, וכאשר ארצך מזכירה לך שהאויב אכזר – כאשר ארצך קוראת לך, האם את יכולה לעמוד מן הצד בחיבוק ידיים?'.⁸⁰

ב-18 בינואר 1942, לאחר השלמת הדיונים וההכנות לגיוס נשים מהארץ, הגיעו המגויסות הראשונות למחנה האימונים סרפנד, לקורס להכשרת מפקדות לפלוגות האי־טי־אס במזרח התיכון; רק ארבע מתוך כשישים המגויסות היו ערביות. מיעוט הצעירות הערביות מעיד על הקושי לגייס צעירות בחברה שמרנית. אולם צ'יטי, שהייתה נחושה לתת ייצוג גם לנשים ערביות בקורס, נפגשה כחודש לאחר תחילת הקורס עם ארבע ערביות שהיו פעילות בארגוני הנשים הפלסטיניות. בלטה בהן מתיל מג'נס, אשתו של עורך הדין הירושלמי הירוע מג'נס, שהביעה את רצונה שגם ערביות יתגייסו ויתרמו את חלקן למאמץ המלחמתי.⁸¹

צ'יטי והקצינות הממונות על הנושא בארץ לא חדלו לנסות להרחיב את מעגל הגיוס של צעירות ערביות. בנובמבר 1942 נערכה בבית הספר האורתודוקסי

ביפו אספת נשים גדולה, בהשתתפות ערביות רווקות ונשואות. באספה נכחו מספר קצינות בריטיות, בהן מוריסון-בל, מפקדת בסיס ההתנדבות מיס באידן (Baiden) והקצינות מיס גיבסון (Gibson) ומרים זערוור.⁸² גיבסון אמרה כי חיל הנשים חפץ לגייס חמישים צעירות ערביות ביחידה נפרדת. היא הבהירה שעל האימונים יפקדו קצינות בריטיות וערביות, ושהכול ייעשה במסגרת המסורת והמנהגים הערביים. וכן ציינה כי המגויסות אמורות לשרת בעורף בתפקידים לא קרביים, כגון נהגות, אחיות,

למעלה: כרוז הקוראת לנשים להתגייס לחיל העזר לנשים (ATTS) של הצבא הבריטי
(הארכיון הלאומי הבריטי)

למטה: כרוז התעמולה הראשון בערבית הקורא לנשים ערביות להתגייס לחיל העזר לנשים
(פלסטין, ינואר 1942)

79 יומן צ'יטי, 29 בדצמבר 1941, TNA, WO 169/6831-21590.

80 פלסטין, 14 בינואר 1942.

81 גרנית-הכהן (לעיל, הערה 5), עמ' 178; יומן צ'יטי (לעיל, הערה 79), 24 בפברואר 1942.

82 E. Fleischmann, *The Nation and Its 'New' Women: The Palestinian Women's Movement 1920-1948*, Berkeley, CA 2003, p. 192.

תמונתה של המתנדבת שהרזאד רחאל במדים, שפורסמה במטרה לדרבן צעירות נוספות להתגייס ('פלסטיין', 14 בנובמבר 1942)

אחריות למחסנים וטבחיות. זעזור, מרמאללה, שהייתה הקצינה הערבייה הראשונה הממונה על גיוס נשים, נשאה נאום ארוך והסבירה את חשיבות הגיוס לחברה הערבית בכלל ולנשים בפרט. לדבריה התגייסות צעירות ערביות לצבא היא מסורת עתיקת יומין, והגיע הזמן שהצעירה הערבייה תלבש את מדי הפאר והגאוה כלשונה.⁸³

במסגרת התעמולה פרסם העיתון 'פלסטיין' מודעות ותמונות של המתנדבות במדים, למשל תמונת שהרזאד רחאל מירושלים; התמונות נועדו למשוך ולדרבן עוד צעירות להתגייס.⁸⁴

שכרן של המגויסות לא היה מפתה, והיה נמוך מזה של הגברים המתגייסים ב־25 אחוז. עם זאת לדברי ענת גרנית־הכהן רבות מהנשים הערביות התגייסו ממניעים כלכליים – הן קיבלו מהצבא ביגוד ומזון וכיסוי לכל הוצאותיהן.⁸⁵ במחקרה המקיף על התנדבות של נשים יהודיות במלחמת העולם השנייה ציינה גרנית־הכהן כי בסך הכול גויסו לחיל הנשים 3,155 נשים יהודיות וערביות,⁸⁶ נתון זה לנתון של משרד המושבות הבריטי.⁸⁷ כ־80 אחוז

מהמגויסות היהודיות היו עירוניות, והאחרות באו מיישובים חקלאיים; אחוז גבוה מהמגויסות היהודיות היו רווקות, אם כי היו ביניהן גם נשים נשואות.⁸⁸ קרוב לוודאי שגם רוב המגויסות הערביות היו עירוניות, מיפו, ירושלים, בית לחם, נצרת וחיפה. חלקן היו מוסלמיות, אך לנוצרות היה קל יותר להתנדב,⁸⁹ שכן מרבית האוכלוסייה הנוצרית בארץ הייתה עירונית ונחשפה לתהליכי מודרניזציה יותר מהאוכלוסייה המוסלמית.

קשה לקבוע בוודאות כמה נשים ערביות שירתו במסגרת חיל הנשים. הן לא שירתו בנפרד, ושמותיהן מופיעים יחד עם שמות המתגייסות היהודיות. מעיון ברשימות עולה שמדובר ב־119 נשים, ועוד 58 נשים שירתו בחיל העזר האווירי לנשים. נראה שמספר המגויסות הערביות היה 177. רובן התגייסו בשנים 1942–1943 (בשנת 1942 כשלושים ושלוש ובשנת 1943 כשבעים-שמונים).⁹⁰ נוסף על זעזור בלטה מבין המגויסות אנסטסיה (אסיה) חלבי, שהתגייסה בירושלים ושירתה כנהגת. היא הייתה אחותה של הציירת סופי חלבי מירושלים, בת לאם רוסייה ולאב ערבי, היא התקדמה בסולם הדרגות והפכה לקצינה זוטרה בשירותי התחבורה של הצבא, ואחרי 1948 שירתה כקצינת קישור בין הצבא הירדני לאו"ם בירושלים.⁹¹

83 פלסטיין, 18 בנובמבר 1942; פליישמן (שם).

84 פלסטיין, 14 בנובמבר 1942.

85 גרנית־הכהן (לעיל, הערה 5), עמ' 109; L. Whateley, *As Thoughts Survive*, London 1949, p. 168.

86 גרנית־הכהן (שם), עמ' 106.

87 May 1946, TNA, CO 537/1819

88 גרנית־הכהן (לעיל, הערה 5), עמ' 107.

89 פלסטיין, 14 בינואר 1942; פליישמן (לעיל, הערה 82).

90 רשימות מגויסות, אצ"מ, S25/5097, S25/11161.

91 פליישמן (לעיל, הערה 82), עמ' 193.

לסיכום, מרבית המתנדבים הפלסטינים שירתו ביחידות חיל הרגלים וחיל החפרים, ולתרומתם שם היה משקל ניכר, וכן הייתה לפלסטינים תרומה ניכרת ביחידת קומנדו המזרח התיכון 51. עצם התגייסותן של נשים לחיל הנשים הייתה חידוש מהפכני בחברה הערבית, ואף שמשפרן היה קטן יחסית שירות הנשים בצבא מעיד על התמורות הרבות שעברה חברה זו.

הקמת ועדות לרווחת המתנדבים, המתנדבים לאחר שחרורם

החברה הפלסטינית לא הסתפקה בשליחת בניה ובנותיה לצבא הבריטי, אלא גם תמכה בהם ובמשפחותיהם בארץ ואף בעת שביים באירופה. כבר בתחילת שנת 1941 הוקמו בכל הערים והיישובים הפלסטיניים הגדולים ועדות רווחה למען החיילים הערבים. חברי ועדות אלה היו מראשי הציבור, בעיקר ראשי ערים, אנשי דת בכירים, סוחרים ועורכי דין.

העיתונות הערבית דיווחה בהרחבה על פעילות הוועדות. ב-2 באוגוסט 1941 נוסדה ועדת רמאללה ומייד החלה לגייס כספים לטובת המתנדבים.⁹² באותו חודש נוסדה ועדת ירושלים, שחבריה היו אנשי ציבור בכירים, ושבראשה עמד ראש העיר מוצטפא אלח'אלדי; חברי הוועדה ביקרו בבסיסי הצבא וחילקו ציוד מגוון לחיילים הערבים.⁹³ גם ועדת בית לחם הצליחה לאסוף סכומי כסף גדולים.⁹⁴ בחברון ארגן ראש העיר ב-8 בספטמבר מסיבה והקדיש את הכנסותיה לטובת ועדת הרווחה.⁹⁵ בחיפה הוקמה ועדה שכללה שמונה חברים מנכבדי העיר וסוחריה. היא התכנסה ב-9 בספטמבר ובחרה במחמוד אלמאדי ליושב ראש ובחנא אפנדי אביד לגזבר. חברי הוועדה הצליחו לגייס סכומי כסף נכבדים מתרומות אישיות של עשירי העיר, ולקראת סוף ספטמבר כבר היו בקופתה 152 לירות.⁹⁶ במטרה לעודד את הוועדות ארגן הנציב העליון ב-11 בספטמבר את 'פסטיבל הרווחה' בארמון הנציב בירושלים. בפסטיבל השתתפו ראשי ערים, חברי המועצה המוסלמית העליונה, מפקדי המשטרה וקצינים בכירים, קונסולים זרים, נכבדים כפריים ועוד, ונערכו בו תחרויות ותערוכה של מוצרים שונים. ההכנסות מן האירוע הועברו לטובת המתנדבים.⁹⁷

כדי לחזק את התיאום בין הוועדות הוקם ב-18 בנובמבר 1941 ועד ארצי בראשות עמר אפנדי ביטאר, ראש עיריית יפו.⁹⁸ ביטאר, שירש את אחיו בראשות העיר, היה מנכבדי העיר ומעשיריה ובעל השפעה רבה בציבור הערבי בארץ. ב-3 במרס 1942 נערך ביוזמתו ביפו כינוס ארצי של כל ועדות הרווחה, והוחלט בו להקצות 250 לירות לקניית בגדים למתנדבים.⁹⁹ ביוני 1942 שוב ארגן

92 פלסטין, 2 באוגוסט 1941.

93 שם, 15 באוגוסט 1941; 17 באוגוסט 1941. נוסף על ראש העיר היו חברים בוועדה שבלי אלג'מל, ג'ודת חלבי, עורך הדין מוג'נס מוג'נס, נאפד אלח'וסיני, עבד אלרחמן אלג'בשי ופואד נשאשיבי.

94 פלסטין, 2 בספטמבר 1941.

95 שם, 8 בספטמבר 1941.

96 אלדפאע, 17 בספטמבר 1941; פלסטין, 10 בספטמבר 1941; 27 בספטמבר 1941. חברי הוועדה בחיפה היו שיח' יונס אלח'טיב, מיכאל תומא, ג'ריס ח'ורי, מחמוד מאדי, שחאדה שלח, שארל בותאג'י, חנא אביד וכאמל עבד אלרחמן.

97 פלסטין, 11 בספטמבר 1941.

98 שם, 18 בנובמבר 1941.

99 שם, 3 במרס 1942.

ביטאר כינוס ארצי בעירו, והוחלט בו על חלוקת מאות לירות לטובת המתנדבים.¹⁰⁰ בשיא הפעילות של הוועד הארצי נחנך ביפו ב־15 בפברואר 1944 מעון המתנדבים הערבים. בחנוכה המבנה נכחו נוסף על ביטאר קצינים בכירים, מושלי מחוזות ונכבדים רבים.¹⁰¹ עצם הקמת הוועדות ופעילותן משנת 1941 ועד תום המלחמה מעידות על מידת ההירתמות של ראשי הציבור הערבי למאמץ המלחמתי.

בתום המלחמה, עם שחרורם של אלפי המתנדבים מהשירות הצבאי, החלו סימנים של חוסר יציבות כלכלית ופוליטית בארץ. בשנים שלאחר מלחמת העולם השנייה הלכה וגברה המתיחות בין הערבים ליהודים, בד בבד עם העימות בין היישוב היהודי לשלטונות המנדט, עימות אשר הגיע לשיאו בשנים 1945-1946 בפעולות תנועת המרי העברי. המשוחררים הערבים התארגנו באגודות בכל המחוזות בארץ, ואלה פעלו לקדם את האינטרסים שלהם במיוחד בתחום הכלכלי. למשל באזור השומרון פעלה אגודה בראשות עיסא מוצלח ויוסף ח'דר.¹⁰²

אגודת החיילים המשוחררים בחיפה ובצפון קראה לכל המשוחררים להגיע למשרדיה על מנת להירשם ולהתעדכן במידע על זכויותיהם, כולל המענקים שהם זכאים לקבל. בפגישה בין אגודות החיילים המשוחררים של יפו ושל חיפה לראשי לשכות המסחר מהערים הגדולות שהתקיימה ביפו באוגוסט 1945 נדונו דרכים לקליטת המשוחררים, ביניהם מאות ימאים שעבדו בעבר בנמל יפו.¹⁰³ הלשכה המסחרית ביפו פנתה לכל הגופים הלאומיים והעסקיים בעיר לתת לחיילים משוחררים עדיפות בקבלה לעבודה.¹⁰⁴

ההשתלבות מחדש של החיילים המשוחררים בחברה הפלסטינית הייתה שונה מהתהליך המקביל במושבות אחרות, למשל בקניה. 76,000 קנייתים שירתו בצבא הבריטי, ו־2,476 מהם נהרגו במלחמה. רבים מהמשוחררים שם התקשו להשתלב מחדש בחיים האזרחיים וניהלו מאבקים ממושכים על מנת לקבל את זכויותיהם הבסיסיות, בין השאר טיפול רפואי בפצועים ובנכים, וכן דרשו לקבל פריווילגיות והטבות של המעמד הבינוני וליצור לעצמם מעמד חברתי נפרד.¹⁰⁵ ואולם בארץ מספרם הקטן של המשוחררים – בהשוואה לארצות כמו קניה והודו – הקל את קליטתם מחדש בשוק העבודה. נוסף על כך על רקע התגברות הסכסוך הפלסטיני-הישראלי היה יתרון ייחודי לאלפי המתנדבים שרכשו ניסיון וידע צבאי, והם נדרשו עתה למאבק זה, והתביעות לשיפור תנאי השחרור נדחקו הצידה. במהלך מלחמת 1948 עתידים היו החיילים המשוחררים להשתתף בהתארגנות הערבית הכללית ובלחימה, נושא שראוי למחקר נפרד.

100 אלדפאע, 19 בספטמבר 1941; פלסטין, 14 ביוני 1942.

101 פלסטין, 16 בפברואר 1944.

102 אלדפאע, 21 באוקטובר 1945; ח'דר אל החיילים המשוחררים במחוז השומרון, 28 ינואר 1948, ארכיון תולדות ההגנה, 105/262; אספת חיילים משוחררים, 18 בפברואר 1948, שם.

103 פלסטין, 3 באוגוסט 1945.

104 אלדפאע, 2 באוקטובר 1945.

105 T. Parsons, 'No Country Fit for Heroes: The Plight of Disabled Kenyan Veterans' (לעיל), הערה 3, עמ' 137-138; H. Brands, 'Wartime Recruiting Practices, Martial Identity and Post-World War II Demobilization in Colonial Kenya', *Journal of African History*, 46, 1 (2005), p. 103

סיכום ומסקנות

במהלך מלחמת העולם השנייה התנדבו כ־12,000 צעירים פלסטינים לשורות הצבא הבריטי, מספר השווה כמעט למחצית המתנדבים היהודים באותה עת. מאות מהם נפלו בשבי,¹⁰⁶ ורבים נהרגו בשדות הקרב.¹⁰⁷ אומנם מספר הלוחמים הפלסטינים היה קטן בהשוואה לסדר גודל הכוחות שפעלו בזירות השונות של המלחמה. אולם בהתחשב במספר בני העם הפלסטיני באותם ימים, כמיליון ורבע נפשות, ובמערכת היחסים המורכבת ששררה בין הבריטים לפלסטינים בימי המנדט, עצם הפעילות וההשקעה של מרבית בני העילית הפלסטינית ותמיכתם הבלתי מסויגת במאמץ המלחמתי מעניינות וראויות לתשומת לב ולעיון מחדש בהקשר של היחסים בין השלטון הקולוניאלי לבין אותה עילית.

בשנות המלחמה הראשונות שירתו המתנדבים הערבים והיהודים ביחידות מעורבות. הם קיבלו הכשרה והתאמנו באותם בסיסים ובפקוד מפקדים בריטים. במקרים רבים הם נלחמו כתף אל כתף, וגם נפלו יחדיו בשבי, כבמקרים של פלוגת החפרים 401 ויחידת קומנדו המזרח התיכון 51. היחסים בין הלוחמים היו לרוב טובים, ואם היו חיכוכים הם נסכו בעיקר על תנאי השירות, כמו דיור ואוכל.

שלא כהנהגת היישוב היהודי, למנהיגים הפלסטינים שפעלו למען ההתנדבות לא היה סדר יום לאומי ברור. למרות העידוד הבריטי הם לא דרשו להקים יחידות ערביות פלסטיניות נפרדות בדומה ליהודים. ראשי היישוב היהודי הצליחו, לאחר הפעלת מערכת לחצים

רשימת פצועים, נעדרים וחללים מבין המתנדבים הערבים הפלסטינים (פלסטין, 22 ביולי 1941)

ממושכת, להוציא את המתנדבים היהודים מהיחידות המעורבות בשנת 1942 ובחלק מהיחידות עוד קודם לכן. אט אט התקדמו להקמת החטיבה היהודית הלוחמת (הבריגדה), שעתידה הייתה למלא תפקיד חשוב כבסיס לצבא עברי במלחמת 1948. חשוב להדגיש כי מהפרוטוקולים של הנהלת הסוכנות היהודית ניתן ללמוד שכבר בשלב מוקדם הסתייגו מנהיגי היישוב היהודי מן היחידות המעורבות ואף הביעו התנגדות מפורשת לקיומן ועשו הכול כדי להיפרד מהערבים.¹⁰⁸

שלטונות המנדט ומפקדי הצבא הבריטי התייחסו בהערכה ובכבוד לתנועת ההתנדבות הערבית. נדמה שלעיתים קרובות היה שיתוף הפעולה איתה קל יותר מאשר עם התנועה היהודית המקבילה,

106 פלסטין, 9 ביוני 1945 (דיווח על חזרת שישים וחמישה שבויים מגרמניה); 8 ביולי 1945 (דיווח על חזרת חמישים שבויים לארץ).

107 ראו למשל רשימות של חללים ונעדרים: פלסטין, 22 ביולי 1941; 20 באוגוסט 1941.

108 פרוטוקול ישיבת הנהלת הסוכנות היהודית, 1 באוקטובר 1939, עמ' 1; 3 באוקטובר 1939, עמ' 1-2; 15 באוקטובר 1939, עמ' 2; בדצמבר 1939, עמ' 4, אצ"מ, S100/23 B.

משום שמנהיגי היישוב היהודי ניהלו משא ומתן עיקש על פרטי הפרטים של הגיוס והשירות במאמץ לקדם את עניינם הלאומי.

נראה שמערכת יחסים זו בין הבריטים לפלסטינים הייתה שונה ממערכות היחסים של הבריטים במושבות רבות באסיה ובאפריקה. מערכות יחסים אלה התאפיינו בין השאר בכיטויי גזענות ובגילויי רגש העליונות של האדם הלבן הקולוניאלי על המקומיים, ואלה גרמו לעיתים למתיחות בין הלוחמים ביחידות או בין הלוחמים למפקדים.¹⁰⁹ הפלסטינים התנדבו לצבא מרצון וראו בשירות בצבא הבריטי הזדמנות לשיפור מעמדם החברתי ולא רק מצבם הכלכלי. יש לזכור שחלקם היו בוגרי מערכות החינוך של המיסיון הנוצרי בכלל והפרוטסטנטי בפרט והיו חשופים מילדותם לשפה האנגלית ולתרבות הבריטית והאירופית.

דומה שמתוך שלושים שנות המנדט היו שנות מלחמת העולם השנייה התקופה הטובה ביותר מבחינת היחסים בין הבריטים לפלסטינים. האהדה לבריטים והתמיכה בהם מצד הפלסטינים ומנהיגיהם, שהשתחררו מצילו המאיים של המופתי הירושלמי חאג' אמין אלחוסניני, ששהה באירופה, הורגשה בעיתונות האוהדת, בסיוע לחיילים, בתרומות כספיות ובביקורים הרבים של ראשי השלטון הבריטי ביישובים הערביים. אולם היחסים הטובים הללו הגיעו לקיצם עם סיום המלחמה, שהותירה פצעים עמוקים באירופה ופגעה קשה בעם היהודי, ושהובילה לשינויים במאזן הכוחות בין המעצמות. בריטניה הייתה מעצמה בתהליך ירידה והיחלשות וכבר לא יכלה לקדם לברדה את תוכניותיה בארץ. האווירה החיובית והקרבה הזמנית בין הבריטים לערבים ובין הערבים ליהודים תמו, והימים הקשים שהחלו מייד לאחר המלחמה השכיחו את הפרק המיוחד הזה בתולדות הארץ.

D. Killingray, 'British Attitudes towards Black People During the Two World War, 1914–1945', E. Strom & 109 A. Al Tuma (eds.), *Colonial Soldiers in Europe, 1914–1945: 'Aliens in Uniform' in War Time Societies*, New York & London 2016, pp. 97–119

